

ARHEOLOGIE

CONSIDERAȚII ASUPRA SIMBOLISTICII CAPETELOR DE PIATRĂ DE LA GURA BACIULUI (JUD. CLUJ)

Prin această lucrare încercăm să aducem câteva precizări în legătură cu semnificațiile atribuite capetelor de piatră descoperite în așezarea neolitică de la Gura Baciului, jud. Cluj. Alături de Ocna Sibiului-"Triguri" și Cârcea-"Hanuri", stațiunea de la Gura Baciului se încadrează în orizontul cultural Precriș (PAUL 1989, 11). Așezarea neolitică de la Gura Baciului se află în hotarul satului Baci cu orașul Cluj-Napoca, pe o terasă orientată spre sud - sud-est, ușor înclinată spre Pârâul Suceagului care străbate așezarea (LAZAROVICI 1995, 2). Particularitățile cadrului geografic au fost remarcate și de N. Vlăssă care, la publicarea rezultatelor primei campanii de săpături (desfășurate în 1960), accentua asupra caracterului dosit, ascuns al acestei așezări, situată într-un fel de căldare retrasă, înconjurată de dealuri și brăzdată de un pârâu (VLASSA 1972, 8). Succesiunea stratigrafică de la Gura Baciului ne prezintă trei nivele de locuire, în cadrul lucrării de față, primele două, desfășurate între 2,00 - 2,70 m, prezentând un interes deosebit. Aceste trei nivele sunt singurele de altfel, din această stațiune lipsind cu desăvârșire urmele unei alte culturi neolitice (VLASSA 1972, 8).

La degajarea complexelor ce aparțineau primului nivel de locuire s-a observat că dintre cei 15 bolovani ce erau amestecați cu alte materiale arheologice, 8 prezentau urme de sculptare, redând trăsăturile unor figuri umane sau animaliere (VLASSA 1972, 18, LAZAROVICI 1995, 145 și 175-188). Bolovani care prezentau urme de sculptare au fost descoperiți fie în apropierea unor locuințe, fie în morminte de înhumăție (M. 2, M. 5) sau incinerăție (M. 7), acesta din urmă aparținând nivelului al doilea de locuire și fiind semnalat relativ recent (LAZAROVICI, DRAGOMIR 1993, 10).

Ținând cont de faptul că în cazul celorlalți 8 bolovani condițiile de descoperire nu permit o localizare exactă a acestora în cadrul complexului arheologic în cauză, atenția noastră se va îndrepta în special către bolovanul descoperit în mormântul de incinerăție. Acesta avea o formă ovoidală, fiind cu axa lungă orientat pe direcția est-vest și a fost găsit peste oase aparținând craniului defunctului, fiind înconjurat de resturi menajere (LAZAROVICI, DRAGOMIR 1993, 10).

Mormântul se afla în interiorul unei locuințe, părăsită după înmormântarea defunctului, după cum s-a putut observa din poziția resturilor menajere. La răsăritul soarelui, pe suprafața bolovanului puteau fi observate niște umbre care păreau a sugera doi ochi și o gură, dând bolovanului aspectul unui cap uman (LAZAROVICI 1995, 181). Felul în care a fost așezat acest bolovan, aspectul său de cap uman și mai ales orientarea sa în direcția est-vest, par a reprezenta dovezi ale unui ritual funerar în care acesta avea un anumit rol cultic (LAZAROVICI 1995, 187).

Fața bolovanului era îndreptată spre vest, direcție în care la Gura Baciului se află un deal ce ar putea fi echivalentul aceluia munte prin care sufletele trec în lumea de dincolo (ELIADE 1991, 21-22). Această tranzitare fiind grăbită de incinerarea trupului defunctului, arderea se considera că era menită să asigure o eliberare mai rapidă a sufletului. De asemenea, între munți apune Soarele, tot pe acolo trebuind să fie și drumul mortului către lumea cealaltă, sufletele defuncților fiind atrase către centru, acesta fiind identificat uneori cu muntele (ELIADE 1991, 21-22). Rolul muntelui ar putea fi preluat în acest caz chiar de acel bolovan, fiindcă atunci când lipsea, muntele era imitat prin ridicarea unor grămezi de pietre, un cairn, un tumul, o piramidă (BENOIST 1995, 62).

Totodată, muntele face legătura între cele două lumi, terestră și celestă, sufletul neputând rămâne suspendat între acestea, el având nevoie de ceva durabil în care să se fixeze. Se pare că mai degrabă acesta ar fi rolul capetelor de piatră - de a prelua sufletul respectiv, comportându-se ca adevărate captatoare ale forțelor celeste și terestre (MERCIER 1993, 46). În acest scop nu au fost alese orice fel de pietre ci acelea ale căror forme proprii nu necesitau decât puține retușuri din partea omului pentru a reprezenta rezumatul abstract al persoanei, capul (DURAND 1998, 140). Pentru primitivi acesta era centrul și principiul vieții, al forței psihice și fizice și, totodată, receptacol al spiritului (WERNERT 1953, 153); simbolizează, de asemenea avântul principiului activ iar datorită formei sale sferice reprezintă un microcosmos (CHEVALIER, GHEERBRANT 1994, 244-245). Asemenea valențe simbolice aveau nevoie de un suport pe măsură, alegerea cea mai potrivită fiind piatra. Aceasta reprezenta în primul rând materialul aflat cel mai la îndemâna omului primitiv dar nu

erau adorate decât în măsura în care reprezentau altceva, fiind folosite ca instrumente pentru a obține ceva și a-și asigura acea posesiune (ELIADE 1992, 339).

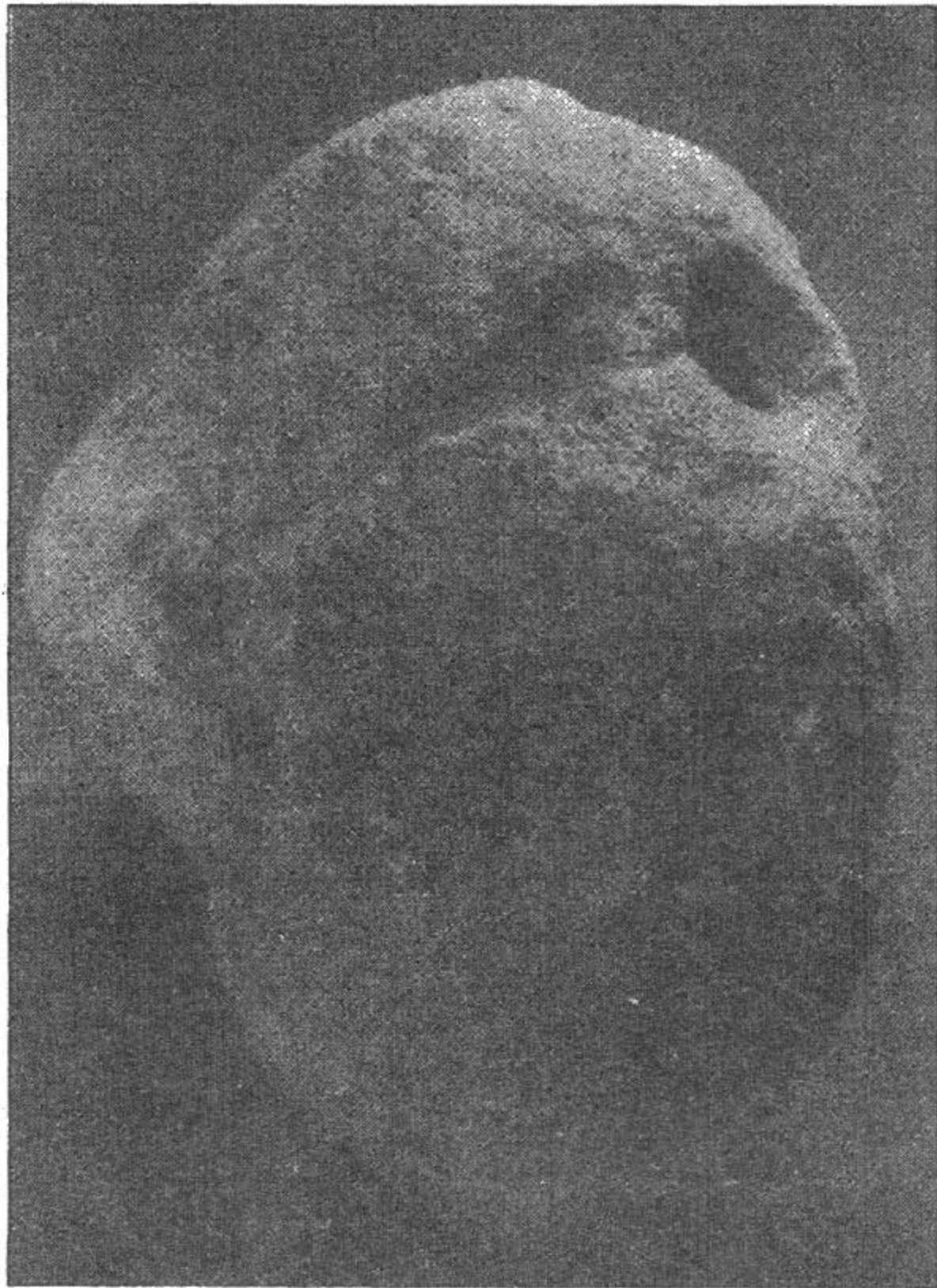

Fig. 1 Cap de piatră de la Gura Baciului descoperit în mormântul de incinerare M. 7 (după VLASSA 1972)

Fig. 2 Cap de piatră de la Lepenski Vir (după VLASSA 1972)

Eliade considera că, odată fixat în piatră, sufletul este silit să acționeze doar în sens pozitiv (ELIADE 1992, 402), dar părăsirea locuinței sub podeaua căreia erau înhumați defuncții, infirmă această ipoteză. Mai degrabă captarea sufletelor de către capetele de piatră se făcea pentru asigurarea liniștii celui decedat (JAMES 1959, 13) sau pentru dăinuirea în timp, ținând cont de durabilitatea pietrei (vezi construcțiile megalitice de mai târziu).

Prezența capului de piatră peste oasele incinerate poate marca mormântul sau poate avea rolul de a prelua sufletul din capul ars al defunctului (TOKAREV 1965/1976, 133).

Așa cum am menționat anterior, neprecizarea exactă a poziției stratigrafice inițiale a celorlalte capete de la Gura Baciului, descoperite în jurul unor locuințe, nu ne permite să estimăm rolul sau funcțiile cultice exercitate de către acestea în cadrul ritualurilor comunităților de la Gura Baciului.

Cele mai frecvente analogii pentru capetele de piatră de la Gura Baciului sunt cele din spațiul iugoslav, cu capetele de piatră întâlnite în cadrul locuirii de la Lepenski Vir, din primele două nivele. Această așezare este situată pe malul drept al Dunării, în zona Clisurii, primele două niveluri de locuire aparținând unor comunități mezolitice, nivelul al treilea încadrându-se în cultura Starčevo (SREJOVIĆ 1966, 13).

Formele de relief întâlnite la Lepenski Vir amintesc de cele de la Gura Baciului: așezarea este situată într-un amfiteatru închis în partea de vest de stânci înalte, în partea estică fiind Dunărea, accesul făcându-se dinspre sudul așezării. Primele două nivele de la Lepenski Vir aparțin unor comunități epipaleolitice dar, simbolic vorbind, materialele descoperite aici s-ar încadra în Neoliticul timpuriu (WHITTLE 1996, 29).

Cei 54 de bolovani descoperiți în primele nivele erau așezați pe podeaua locuințelor, în fața sau în spatele vetrei care era marcată de pietre mai mici, dispuse circular, prezența bolovanilor în apropierea vetrei putând fi legată și de un cult al vetrei (pt. bibliografia problemei, vezi LAZAROVICI 1995, 182). Locuința capătă o dublă funcționalitate, fiind un spațiu destinat atât locuirii cât și ritualurilor magice sau religioase (SREJOVIĆ 1966, 15), devenind astfel un centru al

lumii, o "imago mundi" (ELIADE 1999, 39). La Lepenski Vir se observă o legătură strânsă între aria sacră și cea profană care ar putea sugera o relație apropiată între forțele supranaturale și om sau chiar o egalitate a puterilor lor (SREJOVIĆ 1966, 16).

Și aici, ca și în cazul așezării de la Gura Baciului, omul a intervenit asupra unor bolovani de o anumită formă, unii având chiar mărimea naturală a unui cap uman. Cei care au modelat acești bolovani nu au dovedit prea multă fantezie, putându-se vorbi chiar de o stereotipie a formelor, ceea ce l-a determinat pe D. Srejovic să presupună existența unui canon general al epocii, care nu-i permitea individului să acționeze după bunul său plac (SREJOVIĆ 1966, 16). Această stereotipie a mai fost pusă și pe seama declinului comunităților de la Lepenski Vir (LAZAROVICI, DRAGOMIR 1993, 11). Ipoteza nu pare a fi plauzibilă, deoarece nu putem vorbi de un astfel de fenomen încă din primul nivel, mai degrabă, simbolistic vorbind, ar putea fi o standardizare conceptuală legată de anumite rituri și credințe; în plan practic, această standardizare s-ar traduce printr-o rezistență conceptuală sau menținerea unor vechi tradiții de către comunitățile epipaleolitice locale, angrenate în procesul de aculturație (WHITTLE 1996, 46).

Există și aici ritul înmormântării defuncțiilor sub podeaua locuinței, într-o primă fază acest rit fiind rezervat doar copiilor apoi generalizându-se și în cazul adulților. Acest ritual, dincolo de implicațiile sale simbolice, a mai fost văzut și ca o evidențiere a legăturilor existente în cadrul familiei, considerată o bază socială importantă (BORIĆ 1996, 72). În timp ce în primul nivel de locuire predomină înmormântările de copii (RADOVANOVIĆ 1996, 9-21), în nivelul al doilea predomină cele de femei, având scheletele dezarticulate, lângă sau deasupra capetelor lor având depuse lespezi mari de piatră.

Majoritatea bolovanilor menționați anterior prezintă trăsături umane ihtizate, acestea, ca și poziția sitului (lângă Dunăre), dând naștere ideii că peștele era venerat ca totem, populațiile primitive considerându-se copii ai apei, descinzând dintr-un om pește (SREJOVIĆ 1966, 16). Asistăm astfel la o identificare a strămoșului mitic cu animalul totem original al comunității respective, situație adeseori întâlnită și în mitologia unor comunități primitive actuale. După moarte se consideră că membrii comunității respective se vor reîncarna într-un pește, acesta reprezentând și un simbol al sufletului (GIMBUTAS 1991, 107-110). Dacă la o abordare stilistică se observă diferențe clare între capetele de piatră de la Gura Baciului și cele de la Lepenski Vir, în schimb, din punct de vedere ideologic nu ne putem pronunța cu claritate asupra deosebirilor sau asemănarilor dintre acestea. Totuși considerăm că în ambele cazuri capetele de piatră pot fi puse în legătură cu un cult al strămoșilor, ele fiind purtătoarele sufletelor celor decedați, de asemenea ar mai putea avea și rolul unor zeități protectoare. În cazul comunităților de la Lepenski Vir noțiunea de cult al strămoșilor suportă o extindere conceptuală, în sensul că sub acest termen mai poate fi desemnat chiar și strămoșul mitic al comunității - o anumită specie de pește datorită apropierii de Dunăre.

Din punct de vedere cronologic, orizontul cultural de la Gura Baciului este posterior celui de la Lepenski Vir, pe baza analizelor diverselor materiale arheologice din cele două stațiuni, inclusiv a capetelor de piatră, s-a încercat stabilirea unor legături filogenetice între acestea, comunitatea de la Gura Baciului fiind rezultatul unei migrări spre nord a purtătorilor culturii Lepenski Vir (LAZAROVICI 1995; LAZAROVICI, DRAGOMIR 1993; PĂUNESCU 1978). Un punct de reper în cadrul acestei deplasări l-a constituit, la un moment dat, descoperirea la Elișova (în zona Clisurii) a unei sculpturi din gresie, de forma unui cap uman, considerată ca fiind de aceeași factură cu cele de la Lepenski Vir sau Gura Baciului, reprezentând o etapă intermediară între acestea (LAZAROVICI, DRAGOMIR 1993). Cercetările ulterioare au dovedit însă că această descoperire era de proveniență celtică (LUCA 1997). Dacă acceptăm totuși existența legăturilor filogenetice între cele două comunități, trebuie să menționăm că semnificația inițială a capetelor de piatră, credințele și practicile legate de acestea s-au alterat pe parcursul presupusei deplasări a populațiilor. Au rămas neschimbate doar valențele magice atribuite pietrei.

În ceea ce privește similitudinile cu orizontul natufianului palestinian de la Eynan, acestea se limitează la depunerea de bolovani ovoidali lângă schelete sau pe oasele craniului și la faptul că aceștia redau uneori trăsăturile unei fețe umanoide. În cazul bolovanilor de la Eynan reține atenția un exemplar ce are pe suprafața sa incizii meandroide, care ar putea reprezenta, dincolo de rolul decorativ, un fel de "Narbentatovierung" (VLASSA 1972, 21). Bolovanii de formă sferică descoperiți la Eynan, considerați ca fiind redări stilizate ale capului uman, erau presărați cu ocră roșu (NANDRIS 1969, 14), acesta lipsind în cazul capetelor de piatră de la Gura Baciului, aici întâlnind doar câțiva

bulgări de ocră galben (VLASSA 1972). În cadrul natufianului palestinian avem de-a face cu adevărate depozite de crani, puse în legătură cu un cult al strămoșilor, însă cu următoarele nuanțări: uneori predomină craniile feminine, alteori cele masculine (probabil în funcție de credințele locale); de asemenea, se pune problema dacă acestea făceau obiectul unei adorări permanente sau doar la anumite ocazii (CAUVIN 1994, 173). Deoarece cercetările efectuate până acum nu au relevat cu claritate raporturile existente între Orientul Apropiat și spațiul sud-est european, considerăm că unele asemănări din ansamblul de credințe și ritualuri magico-religioase au fost mai degrabă produsul unor importuri culturale decât al unor deplasări masive de populații.

Indiferent de simbolistica particulară a acestor capete de piatră prezentate în studiul de față, se remarcă faptul că, prin redarea figurii umane comunitățile primitive fac dovada unei conștientizări a valorilor umane, sau, în termeni hegelieni, și-au descoperit "conștiința de sine" (CAUVIN 1994, 177).

MĂDĂLINA MĂRGINEANU
Universitatea "1 Decembrie 1918"
Alba Iulia

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- BENOIST 1995 = L. Benoist, *Semne, simboluri și mituri*, Ed. Humanitas, 1997.
- BORIĆ 1996 = D. Borić, *Social dimensions of mortuary practices in Neolithic: a case study*, în *Starinar*, XLVII, 1996, 67-85.
- CAUVIN 1994 = J. Cauvin, *Naissance des divinités, naissance de l'agriculture*, Paris, 1994.
- CHEVALIER, GHEERBRANT 1994 = J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dictionar de simboluri*, vol. I, București, 1994.
- DURAND 1998 = G. Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, Ed. Univers, 1998.
- ELIADE 1991 = M. Eliade, *Cosmogonie și alchimie habiloniană*, Iași, 1991.
- ELIADE 1992 = M. Eliade, *Tratatul de istorie a religiilor*, București, 1992.
- ELIADE 1999 = M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, București, 1999.
- GIMBUTAS 1991 = M. Gimbutas, *The civilisation of the Goddess*, 1991.
- JAMES 1959 = E. O. James, *La religion préhistorique*, Payot, Paris, 1959.
- LAZAROVICI 1995 = Gh. Lazarovici, *Gura Baciului*, Cluj, 1995.
- LAZAROVICI, DRAGOMIR 1993 = Gh. Lazarovici, I. Dragomir, *O nouă sculptură neolitică descoperită în Clisură*, în *Banatica*, 12, 1993.
- LUCA 1997 = S. A. Luca, *Un complex ritual de la Turdaș-Luncă*, în *Apulum*, XXXIV, 1997.
- MERCIER 1983 = M. Mercier, *La nature et le sacre*, Edition Dangles, 1983.
- NANDRIS 1969 = J. Nandris, *Early Neothermal sites in the Near East and Anatolia*, în *MemAntiq.*, I, 1969.
- PAUL 1969 = I. Paul, *Unele probleme ale neoliticului timpuriu din zona carpato-dunăreană*, în *SCIIVA*, 40, 1, 1989.
- PĂUNESCU 1978 = A. Păunescu, *Cercetări arheologice de la Cuina Turcului-Dubova*, în *Tibiscus*, V, 1978.
- RADOVANOVIC 1996 = I. Radovanović, *Some aspects of burial procedure in the Iron Gates Mesolithic and implications of their meaning*, în *Starinar*, XLVII, 1996.
- SREJOVIĆ 1966 = D. Srejović, *Lepenski Vir. A new prehistoric culture in the Danubian region*, în *ArchJug.*, VII, 1976.
- TOKAREV 1965-1976 = A. Tokarev, *Religia în istoria popoarelor lumii*, București, 1976.
- VLASSA 1972 = M. Vlassa, *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criș în România*, în *ActaMN*, IX, 1972.
- WERNET 1953 = P. Wernert, *Les religions de la préhistoire*, în *Histoire des religions*, vol. I (ed. M. Brillant și R. Aigrine), Paris, 1953.
- WHITTLE 1996 = A. Whittle, *Europe in the neolithic*, Cambridge University Press, 1996.

**CONSIDERATIONS UPON THE SYMBOLISM OF THE HEADS OF STONE
FROM GURA BACIULUI (CLUJ COUNTY)**

SUMMARY

Gura Baciului gives us examples of heads of stone deposited on the grave of incineration (M 7) and in the neighborhood of some dwellings. It is possible that these heads were deposited on purpose, as signs some forefathers' graves whose spirit could abide in them. The skull was considered the center of physical and spiritual force of life on Earth; it originates in myths concerning death or the relationship with the gods of death.

The closest analogies for the heads of stone from Gura Baciului are to be found at Lepenski Vir and Eynan. The statues from Lepenski Vir are deposited as shrines around the hearths, either in dwellings or sanctuaries.

EXPLANATION OF FIGURES

Fig. 1. Head of stone from Gura Baciului found in a grave of incineration, M. 7 (1995);

Fig. 2. Head of stone found at Lepenski Vir (1995)